

MÜNASEBET İLMİ VE KUR'AN TEFSİRİNDEKİ ÖNEMİ

Nureddin ITIR¹ (Çev. Eyüp YAKA²)

Tefsir alimleri; her sûrenin bir önceki sûre ile arasındaki münasebet ve irtibat yönünün açıklanmasına; bir konudan bahseden ayet grubuyla, başka bir konudan söz eden bir önceki ayet grupları arasındaki ilişkinin izah edilmesine özen göstermişlerdir. Böyle bir bakış açısı, Kur'ân tefsirine ait yapılan araştırmalarda önemli ve hakkettiği yeri almıştır. Hatta bazı müfessirler, bu konuyla yeterince ilgilenmeyenleri ayıplamışlar ve Kur'ân'daki münasebeti açıklamayı, bir müfessirin tefsirde takip etmesi gereken önemli adımlardan saymışlardır. Nitekim İmam Suyûtî (ö.911/1505) bu konuda şöyle demektedir: “Alimler ‘müfessire düşen şey, yaptığı tefsirde yorumladığı şeyin uygunluğunu araştırmaktır’, demişlerdir. Yani, hakiki ve mecazi manayı gözetmek, sözün söylendiği maksat ile manaların birbiriyle uyumuna dikkat etmek müfessire düşen önemli bir görevdir.”³ İşte Suyûtî'nin bu sözü yani, tümcenin bir kısmı ile diğer kısmının nasıl uzlaştırılacağı ve söylendiği hedef ile uyumu gibi hususların tamamı, bahsettiğimiz münasebet ilmidir.

Münasebetin Tanımı

Münasebet kelimesi sözlükte; “neseb ve nisbet” kökünden olup “yakınlık” anlamına gelmektedir. “Falanca falancaya münasiptir” demek; onun nesibi yani, yakını anlamına gelmektedir. Mecazi olarak ise münasebet; “müşâkele” yani “benzeşme, birbirine benzeme”yi ifade etmektedir. “Bu iki şeyin arasında bir münasebet var” derken uyum yani, müşâbehet (benzeşme) ve teşâbüh (benzerlik) vardır demektir.⁴ Teşâbüh (benzerlik), ancak iki şeyi birbirine bağlayan veya yakınlaştıran bir durumun varlığı ile tamamlanır. Tefsir istilahın-

1 Prof. Dr.,Dımaşk Ün. Şeria Fak. Ulûmu'l-Kur'ân ve Hadis Bölüm bşk. Ayrıca, Dımaşk-Halep Üniversitelerinde Hadis ve Tefsir hocası. Makalenin orijinal ismi: *'İlmü'l-Münâsebât ve Ehemmiyyetühü fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm', Mecelletü'l-Külliyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Sayı: 11, Amman -1995.*

2 Dr., Sakarya Ün. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı, eyaka@sakarya.edu.tr

3 Suyûtî, *İtkân*, IV, 198; Ayrıca bkz. *Ulûmu'l-Kur'ân* adlı kitabımız, 96.

4 Ez-Zübeydi, *Kâmus ve Şerhi (Tâcü'l-Arûs)*, nsb md. , I, 484; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, nsb md. , II, 254-255; *el-Mu'cemu'l-Vasit*, nsb md. , II, 916.

da ise münasebet; Kur'ân ayetleri ve sûrelerinin aralarını bulan bir durum vasıtasıyla birbirleriyle olan ilişkisi, yakınlığı ve irtibatıdır.

Münasebet İlmî, el-Bikâi'nin (ö.885/1480) de ifade ettiği gibi; "Kur'ân ayetlerinin tertibindeki nedenselliğin bilindiği bir ilim dalıdır."⁵ Yahut bir başka ifadeyle münasebet; akıllara arzedildiğinde kabul gören makul bir durumdur.⁶ Bu durum, münasebetin kabul şartını beyan eden önemli bir izahtır. Yani onun, akıl sahiplerince kabul görmesi gerekir ve ayrıca zorlamasız (te-kellüfsüz) ve yapmacıksız olmalıdır.

Bu İlim Dalının Delilleri

Gördüğümüz kadarıyla bu ilim dalı; Kur'ân'ın mevsukiyetini, ayet ve sûrelerin uyumundaki o yüceliği ispat eden birçok delil ve şahide de sahiptir. Ki bu deliller son derece açık ve şeffaftır. Şimdi bunlardan birkaçını şöyle sıralayalım:

1) Allâh Taâlâ Bu Kur'ân'ı "Hakîm" ve "Muhkem" Sıfatlarıyla Nitelemiştir.

Buna dair birçok ayet vardır. İşte onlardan birkaçı:

"Elif. Lâm. Râ. (Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allâh) tarafından ayetleri sağlamlaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır."⁷

"İşte bu âyetler, hikmet dolu Kitab'ın âyetleridir. Güzel davrananlar için bir hidayet rehberi ve rahmet olmak üzere (indirilmiştir)."⁸

"Yâsîn, Hikmet dolu Kur'ân hakkı için,"⁹

Aralarında güzel ve tam bir uyum, birlik ve mana bütünlüğü bulunan sözden başkası "**hikmet**" ve "**İhkâm**" sıfatı ile tavsif edilmez. Dolayısıyla bu sıfatlar, Kur'ân'ın sağlam bir örgüye sahip olduğunu gösterir. Bu hususiyet de, onun kendi içinde uyumlu ve sıkı bir ilişkiye sahip olmasını gerektirir.

2) Allâh Taâlâ, Kur'ân'ı Şöyle Nitelemiştir

"Ona önünden de ardından da bâtil gelemez. O, hikmet sahibi, çok övülen Allâh'tan indirilmiştir."¹⁰

5 Bikâi, İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Düer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, I, 6, Dâiretü'l-Maârifil-Osmâniyye fi'l-Hind, ts.

6 ez-Zerkeşi, Bedruddin Muhammed, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabiyye, I, 35, Krş. *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevzûi*, 6. Bu ibare, Râzi'ye ait başka bir söze dayandırılmış ve haşiyede de *el-Burhân'a* atfedilmiştir. Fakat biz orada haşiyenin dayandığı sözü bulamadık.

7 Hûd, 11/1.

8 Lokmân, 31/2-3.

9 Yâsîn, 36/1-3.

10 Fussilet, 41/42.

Zira Kur'an'ı tenkit etmek imkansızdır onun, "ne önünden ne de ardından" hiçbir şekilde itiraz edilebilecek bir yönü yoktur. Dolayısıyla onun örgüsünde, ayetlerle sûrelerin birbiriyle olan uyum ve münasebetinde herhangi bir irtibatsızlığın ya da bozukluğun bulunması asla mümkün değildir. Çünkü o, Allah'tan inmiş ve Allah'ın sözü olması itibarıyla tekellüften (zorlamadan) ve çirkin nazmdan münezzehtir. O, bir Hamid'in sözü olarak bütün yönlerden övülmüştür ve nazmının sağlamlığı, birbirine uyum ve münasebeti de övülen yönlerinden biridir.

3) Kur'an'ın Beyânî İ'câzı (İfade Yönünden Eşsizliği).

Kur'an'ın, üslûb ve beyân yönlerinden mucize olduğu konusunda bütün akıl sahipleri icma etmişlerdir. Bu özelliği de onun, ayetleri ve sûrelerinin birbirleriyle uyumlu ve irtibatlı olmalarını gerektirir. Çünkü belâğatçıların sözünü güzelleştiren ve değerini yücelten şey, sözdeki uyum ve irtibatın güzelliğidir. Fakat tam tersine sözün dağınıklığı, ilgi ve irtibatının zayıf olması da, onu sıradan bir söz seviyesine indirir ve sönükleştirir. O halde Kur'anî beyanın, kendi yüksek icazına yakışan bir irtibatı ve uyumu gözetmesi kaçınılmaz olmaktadır.

4) Her Sûresi ve Her Ayetiyle Kur'an'ın Tertibi Tevkîfidir (Vahye Dayanır)

Kur'an'ın tertibi, nüzûl sırasının aksi bir şekilde olmuştur. Yani onun tertibi, nüzûl sırasına göre olmamıştır. Mesela; Alak sûresi, inişi yönüyle tertibine uymayan Mekkî bir sûredir. Zira bunun baş tarafı, Kur'an'ın ilk inen ayetleridir fakat, Mushaf tertibinin ikinci yarısındaki son cüz olan otuzuncu cüzde bulunmaktadır. Yine Mekkî bir sûre olan Müddessir de, Alak sûresinin ilk ayetlerinden sonra inmiş ve o da 29. cüzde yer almaktadır. Aynı şekilde "Allâh'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının."¹¹ ayeti, Kur'an'ın en son inen ve Mushaf tertibinde ise ikinci sûrede bulunan bir ayetidir. Bunun benzerleri daha pek çoktur.

İşte buradan da ortaya çıkıyor ki, sûre ve ayetlerin Kur'an'daki yerleşimi tevkîfidir (vahye dayanır) ve tabii ki bunların çeşitli hikmetleri vardır. Bu hikmetler ise, ayetlerle sûrelerin birbirleri arasındaki ilişki (münasebet) yönüyledir. Müfessirlerin çoğu da bu görüştedirler ve yaptıkları tefsirlerde Kur'an'ın münasebeti ilmini kendi görüş çizgilerine göre ele almışlardır. Bu müfessirlerin arasında bahis mevzuu konuya fazla değinmeyen, kısmen ele alan ya da derinlemesine görüş sahibi olan ve ya hiç bilgi sahibi olmayanlar bulunmaktadır.

11 Bakara, 2/281.

Münasebet İlmindeki Problemler

Tabii ki bazı alimlerden “münasebet ilmüne dair ne Sahâbe ve ne de Tâbi-in'den herhangi bir rivayet bize ulaşmamışken bu konuyu derinlemesine araştırmamız mümkün mü? Aksine bu düpedüz bir zorlamadır ?” iddiasıyla bu ilim dalına itiraz ve reddiyeler de mevcuttur. Bu ilim dalını red anlamına gelen bazı sözler, mütekaddimîn alimlerden İzzeddîn b. Abdilazîz b. Abdisselâm (ö.660/1262) ve *el-Bahru'l-Muhît* adlı tefsirin müellifi Ebû Hayyân el-Endelüsî'den (ö.745/1345) nakledilmiştir. Bu görüşü, kendine ait bazı delillerle *Fethu'l-Kadir* isimli tefsirinde uzun uzadıya savunan birisi de Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö.1250/1834)'dir.

İzzeddîn b. Abdisselâm bu meseleye *el-İşâre ile'l-İcâz fi Ba'di Envâi'l-Mecâz*¹² adlı kitabında uzunca temas etmiş ve daha sonra da bu fikirleri Zerkeşî (ö.794/1392) *Burhân*'da, Suyûtî de *İtkân*'da¹³ ona dayandırarak özetlemişlerdir. İbn Abdisselâm adı geçen eserinde konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Sözün güzel yönlerinden birisi de, söylenenlerin birbiriyle irtibatlı ve tutarlı olmasıdır. Bu husus, aynı konu ile ilgili söylenen sözde zorunludur. Zira ancak bu şekilde sözün başı ile sonu irtibatlı olmuş olur. Ancak söz, farklı sebeplere matuf olarak söylenmişse iki ifade arasında bir ilginin bulunması şart değildir. Farklı maksatlarla söylenmiş sözler arasında ilgi kurmaya çalışan bir kişi gücünün yetmeyeceği bir konuda kendini zorlamış olur. Zaten, kurmaya çalıştığı böyle bir ilgi de zayıftır ve sonuç olarak da bırakın sözün güzel olmasını, normal hali bile kaybolur. Kur'ân ise yirmi küsur yılda, yasalaşmış çeşitli hükümler olarak birbiriyle alakası olmayan sebeplere matuf olarak Rasûlullâh'a (s.a.v.) inmiştir. Durum böyle olunca, bu ifadeler arasında kolay bir irtibat kurmaya gidilemez. Çünkü sebepler ve illetler farklı olduğu için, yaratanın yasaları ile yaratılanın hükümleri arasında; aynen müftü, hâkim ve idarecilerin tasarruflarındaki gibi bir bağ ve irtibat aramak uygun düşmez. Zira müftü, hâkim ve idarecilerin tasarrufları farklı olduğu gibi; insanın kendi tasarruflarından da birbirine benzemeyen, zıt olan veya tam tersine uyuşanları bulunmaktadır. Dolayısıyla bir kişiden, zamanları farklı, hatıta kendileri bile farklı eylemleri birbiriyle ilişkilendirmesi istenemez.”¹⁴

Çağdaş müelliflerden biri; Suyûtî'nin, *el-Bahru'l-Muhît* sahibi Ebû Hayyân'dan aynen İzz b. Abdisselâm'ın sözüne benzer bir söz naklettiği vehmine

12 İstanbul baskısı, s. 221.

13 Zerkeşî, *el-Burhân*, V, 37; Suyûtî, *el-İtkân*, III, 322-323. Ancak, *el-Burhân*'daki lafızlar, *İtkân*'dakilerle çelişmekte ve üstelik *İtkân*'daki bazı ibarelerde birçok hazifler de mevcuttur. Bkz. *Mebâhis fi't-Tefsîr'l-Mevzûi*, s. 62.

14 Sunulan örneklerden kısaltılarak alınmıştır.

düşmüştür. İmam Suyûtî'den yapılan böyle bir nakil karşısında gerçekten dehşete düştük ve sonra *İtkân*'i iyice gözden geçirdiğimizde ise, müellifin naklettiği bu sözün orada olmadığını gördük. Nitekim bu yazarın, söz konusu meselede bir karışıklığın olduğunu gösteren ne bir ittifaka ne de farklı bir görüşe dayandığı hiçbir yer bulunmamaktadır. Ancak biz Ebû Hayyân'a nisbet edilen görüşü her ne kadar doğru bulsak da, her iki alimin buradaki görüşlerinin anlaşılmasında bir problem olduğunu düşünüyoruz. Zira, İzz b. Abdisselâm'a nispet edilenler, ilk okuduğumuz anda bizi şaşırttı ve araştırdığımızda gördük ki o ve Suyûtî; bu söyledikleri ile, diğer çağdaş müelliflerin kendilerine izafe ettikleri anlamdan çok daha farklı bir mana kasdetmişlerdir. O da şudur: Suyûtî; zamanın ve sebeplerin değişmesi, gerek yöneticilerin ve gerekse müçtehitlerin görüşleriyle uygulamalarının değişmesi gibi hususlardan bahsettiğinde biz onun, Kur'an'ın nüzülünü gözönüne alarak konuştuğunu görmekteyiz. Bu ise; "böyle bir anlayış gereksiz bir zorlamadır", diyerek hiç kimsenin karşı çıkmayacağı bir husustur. Aynı zamanda böyle bir şey ise, Kur'an ayetleri ve sûrelerinin Mushaftaki tevkîfi yerleşimine göre birbirleriyle ilişkilendirilmesi, anlamına da gelmez.

Yapılan bu nakil doğru bile olsa -Allâhuâlem-, Ebû Hayyân'ın muradı budur ve onun, tefsirinde takip ettiği metodu izah ettiği mukaddimesinin de bizim söylediklerimizi ifade ettiğini düşünüyoruz. Zira o, mukaddimesinde; bir ayetin önceki ile olan münasebet yönünü araştırmanın ne kadar önemli olduğunu açıklamıştır.¹⁵ Ondak nakilde bulunan kişi, sanki konuyu hiç incelememiş veya Ebû Hayyân'ın tefsiri ve içerisindeki açıkça bahsedilen münasebet çeşitlerine hiç muttalî olmamış gibidir. Hatta bu kişi Ebû Hayyân'ın; Bakara sûresinin tefsirinde gördüğümüz örnekte de olduğu gibi, -konu uza- sa da- her sûrenin başı ile sonunu bağladığını görmemiş gibidir.¹⁶ İşte ey Al-lâh'ım ! Kur'an'daki münasebeti anlamaya bu derece önem veren birisi, nasıl olur da daha sonra bu işin inkarına yönelir? Bu, gerçekten çok acaip bir şey, böyle bir şey asla mümkün olamaz!.

Şevkânî ise Kur'an'daki münasebet ilmiyle ilgilenmeyi reddetmiş ve hatta büyük tefsircileri bile eleştirip kınamaya yeltenmiştir. O, birçok delil ile ri sürerek kendi görüşünü uzun uzadıya anlatmıştır ve bu konuda da hem ilk, hem de sondur. Şevkânî yaptığı bu işle, sanki tefsir ilmini hata ve bozukluklardan kurtarmış oluyor ve münasebet ilmi ile uğraşan tefsircilere de bir utanç ve ayıp yüklüyor. Şevkânî bu görüşlerini tefsirinin başların-

15 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhit*, I, 4.

16 Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, Bakara sûresi sonunun tefsiri, I, 363-364; Ayrıca bkz. bizim kendi kitabımız *et-Tefsir Ahkâmü'l-Kur'an*, s. 490.

da;¹⁷ Kur'ân Hz. Adem'den bahsederken söz, birdenbire: “*Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözünü yerine getirin ki, ben de size vâdettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun.*”¹⁸ ayetinde İsrailoğulları'ndan bahsetmeye geçince söylemiştir. Bu yorumun çok yaygın olmasını da göz önüne alarak Şevkânî'nin Münasebet ilmine dair sözlerini kelimesi kelimesine aktaracağız. Ayrıca onları, incelemesi kolay olsun diye paragraflara bölüp her bir paragrafı da özet olarak serdedeceğiz.

A) Münasebet İlminin Hiçbir Faydası Yoktur ve Böyle Birşey, Kur'ân Hakkında Re'ye Dayalı Konuşmaktır ki, Bu da Açıkça Yasaklanmıştır

Bu konuda Şevkânî diyor ki: “Malumdur ki birçok tefsirci, zorlama ile yapay bir ilim ortaya çıkarmışlardır. Böylece, yüzmekle mükellef olmadıkları bir denize dalmışlar ve bütün zamanlarını kendilerine faydası olmayan bir ilme hasretmişlerdir. Hatta kendilerini, Allâh'ın Kitabı ile ilgili konularda yasak olan mücerred re'yle konuşmaya sürüklemişlerdir. Şöyle ki; onlar, Mus-haflardaki mevcut tertibe göre düzenlenmiş Kur'ân ayetleri arasında irtibat-lardan ve münasebetlerden bahsetmeye yönelmişlerdir.”

Şevkânî'nin bu iddiasına şu yönlerden cevap verilebilir:

1) Bu ilim dalının faydasız olduğu iddiası, cidden garip bir iddiadır. Çünkü biz görüyoruz ki, edebiyat araştırmacıları devamlı olarak bir kasidenin beyitlerindeki ilgi ve uyumu, birbirleri arasındaki amaçları (hedefleri), şair ya da yazarın sözünü uyumsuzluktan ve zayıflıktan kurtaracak bir gayeden diğerine en güzel geçiş şeklini ortaya çıkarmaya son derece önem verirlerken; nasıl olur da, sözlerin en fasih ve nazmı en belîğ olan Allâh Kelamı'nda buna dikkat edilmez ve önem verilmez? Ayrıca, Münasebet ilminin birtakım -ek-faydaları da vardır. İşte onlardan birisi: Münasebet ilmi, eşit kuvvetteki görüşler arasında birini tercih etmede kolaylık sağlar. Böylece iki görüşten birini, ayetin kendi içindeki bölümlerle veya diğer ayetlerle ilgilendirmek daha uygun olabilir. Çünkü doğal olarak akıl, sözün nazmına en uygun ve daha açık olanını tercih edecektir. Nitekim *hâs* bir münasebetten sonra -ayet son-

17 Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, Dâru İbn Kesir, Dimaşk, I, 85-87, Mısır baskısı, s. 72-73. Bu sözün ay-nısını Şeyh Muhammed el-Gaznevî de Şeyh Muiniddin Muhammed el-İ'ci'nin *Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân* adlı kitabına yaptığı taliklerde (Dâru Neşri'l-Kütübü'l-İslâmiyye, Pakistan ts, I, 13-14) nakletmiştir. O da Şevkânî'nin düştüğü çelişkiye düşmüş, ayetlerin münasebeti konusunda aleyhte fikir beyan etmiş ve Şevkânî gibi bu konuda zorlamaya girmiştir. (Allâh iki-sine de rahmet etsin!).

18 Bakara, 2/40.

larındaki birçok zeyillerde olduğu gibi- bir *âmm* gelince; o zaman bu münasebet, okuyucu ve müfessirin dikkatini, *hâs* münasebetin bu *âmm* zeyille için kuvvetlendirildiğine ve buna verilen önemin maksadını açıklamaya çeker. Örnek: “O, *Azîz ve Hakîm'dir*” cümlesi genel anlamıyla Allâhu Taâlâ'nın; kudretine hiçbir şeyin mani olmadığı, iradesini gerçekleştirmesine engel olmaya kimsenin gücünün yetmeyeceği bir *Ğalibi Mutlak* olduğunu ve ayrıca hükümleriyle fiillerinde son derece isabetli, doğru ve sağlam olduğunu ifade eder. Neticede ayet şöyledir:

“*Şüphesiz, iman edip de güzel davranışlarda bulunanlar için, nimetleri bol cennetler vardır. Orada ebedi kalacaklardır. Bu, Allâh'ın verdiği gerçek sözdür. O, mutlak güç ve hikmet sahibidir.*”¹⁹ Burada ikinci ayet, içindeki va'd manasını “Naîm (Cennetin)de ebedi kalış” açıklamasıyla birinci ayet içine yerleştirmiş ve “Allâh'ın va'di gerçektir” kısmıyla da desteklemiştir. “Allâh'ın va'di gerçektir” ifadesinden sonra ise “O, *Azîz ve Hakîm'dir*” ilavesi gelerek, her iki ayette geçen va'd ile daha önceki ayetlerde geçen va'di vurgulamaktadır. Çünkü Allâh Taâlâ; iradesinin önüne hiçbir engelin çıkamadığı ve va'di ile va'dini gerçekleştiren tek *Gâlip'tir*. Aynı zamanda O, *Hakim'dir*. Kendisine itaat edenleri mükafatlandırmak, isyan edenleri ise cezalandırmak O'nun hikmetinin gereğidir. Müminlere yardım (zafer) va'dinden sonra bu ilave gelince bundan murad edilen ilk mana şu olur: Allâh Taâlâ içinde yegane galip ve hikmet sahibidir. Dolayısıyla müminlere izzeti ile yardım eder. Zira O, *Hakim'dir*. Bu ve başka sebeplerden dolayı *Fahreddin er-Râzî* de şunları söylemektedir “Münasebet ilmi, Kur'an'ın birçok güzel mana ve nüktelerini kendisinde bulunduran büyük bir ilimdir. Ayrıca bu ilim, akıllara arzedildiği zaman kabul gören mantıklı ve makul bir iştir.”²⁰

2) Kuşkusuz Münasebet ilmi için, “(uğraşılması) yasaklanmış mücerred re'yle konuşmaktır”, iddiası kabul edilemez. Halbu ki Kur'an tefsirinde yasaklanan re'y, hevadan kaynaklanan ve makbul delillerden uzak, keyfi re'ydir. Ayrıca münasebet ilmi de, böyle keyfi sözlerin yasaklığına karşı çıkmaz. Çünkü böyle bir şey ile uğraşmak zaten caiz değildir. Ancak usul ilmince sağlam ve muteber delillere dayanan görüş ve sözleri; muteber şartlara uygun ve doğru bir araştırma mahsulü görüşlerle tefsir yapmanın meşruiyeti ortaya çıkmışken, aynı şekildeki münasebet ilmi neden yasak olsun ki?

19 Lokman, 31/8-9.

20 Bu görüş, *Mebâhisü't-Tefsiri'l-Mevzûi*, s. 60'da *Burhân*, I, 35'e referans verilmektedir. Ancak, *Râzî'nin* bu şekildeki ifadelerini mezkur yerde bulamadık. Fakat, aynı eser VII, 1382'de buna yakın ifadeler gördük ve bunları inşaallah araştırma içinde yeri gelince iktibas edeceğiz.

B) Müfessirler Kabul Edilemez Zorlamalar Yapmışlardır

Şevkânî diyor ki: “Müfessirler; insaftan uzak, zorlama ve yanlış yorumlara girişmişlerdir. Allâh'ın sözleri bir tarafa, belağatçıların sözleri bile bunların sözlerinden münezzehtir. Bu tekellüf işinde müfessirlerden müstakil eser telif edenler vardır ve hatta bu konuda eser yazmayı kendine asıl gaye edenler bile olmuştur. el-Bikâî'nin tefsirinin başında zikrettiği kendinden öncekiler de bunlardan birkaçıdır.”²¹

Bu itirazı şu şekilde cevaplandırabiliriz: Böyle bir iddia (her şeyden önce) müfessirlere karşı yapılmış bir haksızlıktır. Çünkü onların kitaplarında doğru, gayet güzel, aklın kabul ettiği, insana zevk ve coşku veren münasebetler o kadar çoktur ki !!. Ehlince hakkında icthad yapılmış bir takım meselelerdeki bazı hataları bünyesinde bulunduran her ilmi reddedecek olursak, o zaman ortalıkta hiçbir ilim kalmaz ve hatta bizzat Şevkânî'nin tefsiri bile olmazdı. Nitekim onun, tefsirinde hiç dikkat etmeden aldığı zayıf ve uydurma rivayetler de vardır.²² Netice olarak Şevkânî, bu konuda ilmi bir mantıkla konuşmamış ve böyle bir dayanakla yaptığı iddia da ona hiç yakışmamıştır.

C) Kur'an, Olaylara Göre Parça Parça İnmıştır

Kur'an, meseleleri ifade ederken çeşitli konuları içine almaktadır. Dolayısıyla bunların tamamının birbiriyle münasebettâr olmasını ondan bekleyemeyiz. Şevkânî'nin sözleri aynen şöyledir: “Bu münasebet ilmi; vahyin Rasûlullâh'a (s.a.v.) inmeye başlamasından vefatına kadar, Kur'an'ın, nüzûlünü gerektiren hadiselerle göre sürekli parça parça indiğini bilen bir kişinin duyduğu en acaip şey olsa gerektir. Ayrıca her akıl sahibi insan –bırakın alim olmasını-; Kur'an'ın nüzûlünü gerektiren bu olayların, özü itibariyle değişik olduğunda ve hatta bazen birbirine zıt olduklarında hiç şüphe etmez. Mesela: Bir işin helal iken haram kılınması, haram iken de helal kılınması; bir ya da birden fazla kişiye, kendilerinden öncekiler için olumlu olan bir işin tam zıddının yüklenmesi gibi.

Kur'an'da söz; bazen müslümanlarla, bazen kafirlerle, bazen geçmiştekilerle, bazen şimdikilerle ilgilidir. Zaman zaman ibadet ve muamelât, bazen ümitlendirme ve korkutma ile, kimi zaman müjdelemek, hatta korkutmak, kâh dünyevî bir iş, kâh ahiretle ilgili bir durumdan bahisle devam eder. Bazen de hemen arkasından gelecek teklifler ya da geçmiş kıssalardan bahsederek devam eder. İşte nüzûl sebepleri, son derece farklı ve uzlaştırmanın ko-

21 Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, I, 72. Bkz. Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, I, 10.

22 Mâide: 5/55, 66. ayetlerinde serdettiği rivayetler buna bir örnektir. Bkz. Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessîrîn*, Dârû's-Saâde, Mısır ts. , II, 488.

lay olmadığı bir şekilde birbirinden ayrı olunca ve Kur'ân da (yukarıda geçtiği şekilde) kendi içinde (konu takdimi yönünden) farklı olarak bu nüzül sebeplerine binaen inmiş olduğuna göre, akıllı bir kimse nasıl olur da “kertenkele” ile “nün”, “ateş” ile “su”, “denizci” ile “deve binicisi” arasında bir bağ ve ilişki arayabilir?

Şevkânî devamla şunları söylemektedir: Bizim söylediğimiz ve ehl-i ilmin de şüphe etmediği bu konuda şüphe eden bir kimse; nübüvvet olaylarından haberdar olan ve nüzül sebeplerini bilen alimlerin sözlerine müracaat ederse sonuçta, gönlü ferahlar ve uzun sûrelere değil de sadece orta büyüklükteki bir sûreye bakarak bile şüphesi ortadan kalkar. Çünkü o, hiç kuşkusuz bu sûrenin çeşitli konular hakkında ve değişik zamanlarda inmiş ayetlerden oluştuğunu; bu ayetlerin, nüzül sebepleri ile sûredeki tertibi arasında herhangi bir ilişki ve uyumun bulunmadığını görecektir. Hatta pek fazla ilmi olmayan bu kişiye sadece; Alak, Müddessir ve Müzzemmil sûrelerinin ilk inen sureler olduğunu bilmek ve bu sûrelerin Mushaf'ın neresinde olduğu hakkında bilgi sahibi olmak bile yeterli olacaktır. Durum böyle olunca; Allâh Ta'âlâ'nın önce indirdiğini kesin olarak bildiğimiz ama, Mushaf tertibinde sonlarda kalmış; aynı şekilde sonra indirildiğini kesin olarak bildiğimiz fakat, Mushaf tertibinde başlarda bulunan ayetler arasında bir münasebet aramanın ne anlamı olabilir ki? Sonuçta ise bu, Kur'ân'ın tertibine değil, Sahabe'den onun cem'i ile ilgilenenlere ait bir iştir. Böyle bir çaba ne kadar da kıymetsiz, faydasız ve boş bir şeydir!. Hatta bu, ne söylediğini bilen ve söylenecek de anlayan bir kimse için sadece vakit kaybı ve ne yapana ne de bununla uğraşan hiçbir kimseye fayda sağlamayan bir zaman israfıdır.”

Hülâsa Şevkânî sözü döndürüp dolaştırarak şu noktaya getirmektedir: “Kur'ân, nüzül sırasına göre tertip edilmemiştir ve bu da herkes tarafından kabul edilen malum bir husustur. Fakat bu mesele aynı zamanda, şu esasa da dayanmaktadır: Kur'ân tertibinde, ayet ve sûreler arasındaki ilgi ve münasebet dikkate alınmamıştır. Ayrıca bu konu asla kabul de görmemiştir.” Biz de bütün bunlara şöyle cevap veriyor ve diyoruz ki: Şevkânî'nin, iddiasını desteklemek için delil olarak ileri sürdüğü bütün veriler aslında, kendi aleyhinde birer kanıttır. Şöyle ki: Eğer Kur'ân'ın, şu andaki tertibinde bir hikmet olmasaydı, o zaman tertibi nüzûlüne göre olurdu. Neticede Kur'ân nüzûlünün, Allâh'ın ilmi dahilinde olduğu ve tertibinin de vahiyle olduğu yakinen bilinince; Kitabın tertibinde Allâh'ın bir hikmetinin olduğunu da öğrenmiş oluruz. Ayetlerle sûrelerin birbiri arasındaki münasebet ve yeknesaklığın sağlamlığını gözetmek, bu hikmetin gereğindedir. Peş peşe gelen ayetlerin maksatlarının farklı oluşu; ayetlerin birbirine yakın oluşunda bir takım hik-

metler aramaya ve bunların birbiri ardınca gelmesindeki sırrı düşünmeye asla engel olmaz. Halbuki insanlar, edebiyatçıların bu konuda yaptıklarında bile övgüye layık bazı yönler bulmaktadırlar. Mesela bir edebiyatçı; “**berr** = kara/toprak” ile “**bahr**: deniz” ve “**meşrik**: doğu” ile “**mağrib**: batı” lafızlarını, aralarındaki benzerlik yönünden dolayı bir arada zikreder. Bunu yapan kişinin duygu dünyası, belki bunların güzelliğinden ya da aralarındaki irtibatın güzelliğinden etkilenmiş olabilir. Aynı şekilde peşpeşe gelen Kur’ân ayetlerindeki mevzular/konular değişik olabilir fakat, bunların hepsi de kendilerini biraraya getiren bir münasebete göre varit olmuşlardır. Hatta ayetlerin ihtiva ettiği konuların çeşitliliği, aralarında bir irtibat kurmak için çok önemli (bir unsur) olmaktadır. Böyle çok farklı şeylerin tek bir siyakta sunulması, Allâh’ın hikmetini açıklamak içindir. Eğer tefsirde geniş bilgi birikimi olanlar, Kur’ân’ın beyânî hikmetindeki sırrlarını keşfedip insanlara açıklamazlarsa ne ile temayüz edecekler? Halbuki bu alanda, alimlerin ortaya koydukları nice ibretler ve büyük faydalar mevcuttur !.

Zerkeşî de *Burhân*’da şunları söylemektedir:²³ “Muhammed b. Ahmed el-Mevlî diyor ki: “*Ayetler arasında bir münasebet aranmaz. Çünkü onlar, birbirinden farklı hadiselerle göre gelmişlerdir*’, diyen bir kimse gerçekten vehme kapılmış demektir”. el-Mevlî sözünü açarak şöyle devam etmektedir: “*Ayetlerin inişi hadiselerle göre; tertibi ise hikmete göredir. Vahiy talimatıyla tertib edilen elimizdeki Mushaf, Kitâb-ı Mekkûn’daki Mushafın bütün ayet ve sûrelerinin tertibine uygun şekildedir. Zaten Allâh Taâlâ da şöyle buyurmuştur: “Elif. Lâm. Râ. (Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allâh) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır.”*”²⁴

D) Münasebet İlimi, Zayıf İmanlı Kalplere Şüphe Sokar

Şevkânî bu hususta da şunları söylemektedir: “Bu, şüphe kapılarını açmaktan ve kalbinde hastalık bulunanlara yahut bu hastalığı sadece cehalet veya tembellikten kaynaklananlara şüphe dairesini genişletmekten başka bir şey değildir. Sonuçta böyle bir kişi, ilim ehlinin bütün ayetler arasındaki münasebetten bahsettiklerini ve bu konuda da müstakil eserler yazdıklarını zannedecek ve o zaman bu kişide; bu işin mutlaka gerekli olduğu ve Kur’ân’ın açık bir mucize oluşu, ancak münasebet ilminin gerektirdiği yönün ortaya çıkmasıyla anlaşılır, gibi bir düşünce yerleşecektir. Daha sonra ayetler arasında bir takım ihtilaflar bulunca da, ayetler arasındaki münasebetle ilgili söz söyleyenlerin dediklerine dönecek ve bu işin mahza bir zorlama ol-

23 Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 37. Onun bahsettiği hocasının ismini Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, I, 8'den aldık.

24 Hüd, 11/1.

duğunu; kendi temiz ve sağlam vicdanında bunun, açıkça kötülener bir sapıklık olduğunu görecektir. Kur'an hakkında azıcık bilgi sahibi olan bir kimse bile kesin olarak bilir ki; Kur'an, elimizdeki Mushaf'ın tertibine göre nâzil olmamıştır."²⁵ Şevkânî, sözlerinin sonuna kadar hep bu paragrafta geçenler anlamında şeyler söylemekte ve sözü uzatmaktadır. Okuyucu, söylediklerinden dolayı Şevkânî'ye şöyle hayretle bir baksın!. Çünkü o, meseleyi tersine çevirmiş, şüphenin tedavisini şüphe hastalığı haline ve ilacını da şifasız şekle dönüştürmüştür.

Ömrüme yemin ederim ki, nice karmaşıklıkları, ayetlerdeki münasebetleri açıklayarak çözdük ve Kur'an'ın sağlam örgüsündeki Allâh'ın sırlarıyla niceelerini susturduk!. Hatta alimler şöyle demişlerdir: Gerçekten bu ilim sayesinde, iman kalbe iyice yerleşir ve kökleşir. Nitekim ileride Ömer el-Bikâî'nin *Nazmu'd-Dürer*'i konusunda bu mevzudan genişçe bahsedeceğiz.

H) Şiir Divanlarındaki Kasidelerde ve Hatiplerin Hutbelerinde Münasebet Aranmazken, Kur'an'da Nasıl Aranabilir?

Şevkânî bu konuda da şunları söylemektedir: "Sen de bilirsin ki bir ilim adamı; bir belağatçının hutbe, şiir ve risalelerinde söylediklerinin veya bir şairin bazen medh bazen hiciv, bazen aşk veya ağıt vb. nedenlerle söylediği kasidelerindeki sözlerinde münasebet aramaya kalksa; hatta bunların paragrafları ile bölümlerini ilişkilendirse; sonra bir külfete daha girip nikah, hac, cihat vb. konularda ayrı ayrı söylenmiş hutbeler arasında münasebet aramaya kalksa bu adam, hiç şüphesiz aklını kaçırmış, zamanını oyunla ve sermayesi olan ömrünü abesle iştigal ederek geçirmiş birisi sayılır. Şu halde, insan kelimasında bununla uğraşmak ahmaklık sayıldığına göre; acaba durum, Allâh'ın kelimasında nasıl olur dersin? Ki o Kelam, belâğatıyla Arap edebiyatçılarını aciz bırakmış ve fesâhatıyla Arap fasihlerini susturmuştur. Yine alim-cahil herkes bilir ki Allâh Teâlâ, Kur'an'ı Arapça olarak tavsif etmiş ve onu Arap dili ile indirmiştir. Bu konuda Allâh Teâlâ, Kelam'ında Arapların söz üsluplarını kullanmış ve hitap ederken de onların hitap tarzında ifade buyurmuştur.

Bir Arap hatibi bile bir yerde konuşsa, değişik konulardan bahseder. Başka bir makam veya makamlarda konuşsa, elbette daha değişik konulardan farklı usullerle bahsedecektir. Yani hayatı boyunca bahsettiği konular ve bunları ele alış yöntemi sürekli değişecektir. Aynı şekilde şâirler de böyledir. Alanında birçok uzmanın bile tökezlediği bu fesat kaynağına böylece dikkat çekmekle yetiniyoruz. Ancak bizim burada bu konuyu zikretmemizin nedeni, Hz. Adem'den bahsederken sözün dönüp dolaşarak İsrailoğullarına gelmesi-

25 Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, I, 86.

dir. Manayı zorlayarak münasebet arayan kişi, İsrailoğulları ile Hz. Adem'den bahseden ayetler arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? derse, biz de deriz ki: Asla mümkün değildir. Zira;

“Çalıntı (söz) bırak, yerinde çınlayıp dursun!

(Eğer söyleyeceksen) öncekilerin sözünü değil, yeni bir söz söyle!”

Şevkânî'nin sözleri bu cümlelerle son buluyor. Son paragraftaki şüpheye cevap olarak diyoruz ki:

1) Şevkânî iddiasında; şairlerin kasidelerinde ve hatiplerin de hutbelerinde bir takım münasebetlerin araştırılıp açıklanmasını kasetmiyor. Eğer o; “Bir Arap hatibi, sözü bir bağlamda söylüyorsa hemen bunu değişik sanatlar ve birbirinden farklı yollarla ifade eder” sözünde işaret ettiği gibi “bir tek hutbe veya kasidenin parçaları arasında münasebet araştırılmaz” anlamını kasetiyorsa bu, büyük bir hata ve düpedüz fesahatten uzaklaşmak demektir. Çünkü sözlerin birbiriyle olan irtibatının zayıflığı, söz sanatında gerçekten son derece çirkin ve bir eksiklik. Eğer Şevkânî bu iddiasıyla bütün bunları kasetmiyorsa o halde insanlar, niçin parçaları değişik ve fikirleri farklı sözler arasındaki irtibat çeşitlerinden bahsederler? Bunlardan sözedener, ayrıca niçin *âmm'dan* sonra *hâss*, *hâss'dan* sonra *âmm*, *va'd'den* sonra *vaîd* veya tersi gibi en güzel şekilde konu değiştirmekten veya bunların dışında, –sözün fesahatini araştırıp bilen biri olması bir tarafa- sağlam zevk sahibi birinin açıklamaya bile ihtiyaç duymadığı diğer şeylerden bahsederler acaba? O halde, bütün âlemler için apaçık bir mucize beyân olan Kur'ân-ı Kerim'in fesahatinin durumu nasıl olur?

2) Eğer Şevkânî sadece, çeşitli sebeplerle irâd edilmiş hutbeler ve farklı maksatlarla söylenmiş kasidelerde münasebet aramayı kasetmişse; hiç şüphesiz bu onun “Kur'ân ayetleri arasında münasebet araştırılmaz”, iddiasına uygun bir mesnet olmaz. Bunun anlamı şudur: Şevkânî'nin, “bir sûrenin kendinden önceki ile ilişkisini araştıramayız” varsayımını, “bir sûrenin ayetleri arasındaki münasebeti; konularıyla pasajları arasındaki irtibat yönleri aranmaz” iddiasına dayanak yapması hiç uygun olmaz. Zira biz biliyoruz ki; bir kaside veya hutbedeki sözlerin zayıf irtibatlı veya şumûlünün düzensiz olması asla hoş karşılanmaz.

3) Şevkânî'nin, kasideler ve hutbeler hakkında söyledikleri, Kur'ân sûrelerinin durumuna uygulanamaz. Çünkü her kaside, kendine özgü bir maksat için söylenmiştir ve aynı şekilde her hutbe de böyle irâd edilmektedir. Ancak Kur'ân-ı Kerim'e gelince durum farklıdır. Çünkü Allâh Teâlâ'nın da” (Al-

lâh) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış"²⁶ şeklinde vafettiği gibi, bütün sûreleriyle Kur'ân'ın maksadı; kâmil (her yönüyle mükemmel ve tam) ve sağlam bir kitap olmasıdır. Dolayısıyla da onun, Mushaftaki tertip şekliyle mevcut olan sûrelerinin arasında birçok irtibatın olması kaçınılmazdır.

4) Şairler ve hatipler; aralarında herhangi bir münasebet düşünmeksizin söyledikleri her parçada özel bir maksat gözetmeler bile, kasideleri bir divan-da veya hutbeleri bir yerde topladıkları zaman, onların şu şekilde bir düzenleme yaptıklarını görüyoruz: Kaside veya hutbeleri vezn, maksat veya zaman uyumu gibi ilişki çeşitlerine göre bir araya toplamaktadırlar. Halbuki sûrelerin tertibinde zaman uyumuna (kronolojiye) riayet edilmemiştir. Çünkü vahyin tertibinde belirleyici olan unsur, manevî irtibat ilişkisidir ve bunu da keşfedip ortaya çıkaran, münasebet ilmidir. Gelin şimdi bu güzel ilim dalını inceleyelim.

Kur'ân-ı Kerim'deki münasebetlerle ilgili ilme karşı olan fikrin, kesinlikle asılsız şüphelere ve yersiz korkulara dayandığını görmekteyiz. Halbuki münasebet ilminde; zorlama ve art niyetten uzak, en iyi irtibat yönüne riayet etmeyi şart koştuğumuz müddetçe, böyle asılsız şüphe ve endişelere asla yer kalmaz. Çünkü uygun münasebetleri araştırmak, Kur'ân'ın ve maksatlarının açıklanmasında derinlemesine bir çalışmaya ve ince bağlarının ortaya çıkmasına vesile olacaktır. Hatta bu çalışmanın yegane gayesi olacaktır ki o da hidayettir. Nitekim Şâtûbî de şöyle demektedir: "Kur'ân'daki her sûre, bir tek kıssadır ve Kur'ân'ın tamamı da, bir tek kıssadır." Yani tek bir hükümdür, o da; doğru yola ulaşmadır."

Münasebet ilminin Önemi

Kur'ân'daki münasebet ilmine alimler gerçekten büyük önem vermişler, konu ile ilgili bilgileri bir araya toplayarak bu ilimle ilgilenenler için bir övünç vesilesi olarak kaydetmişlerdir. İmam Zerkeşi bu ilim dalı ile ilgili şunları söylemektedir: "*İyi bil ki, münasebet ilmi çok şerefli bir ilim dalıdır. Söylediği şeylerde söz sahibinin gücü bununla bilinip tanınır ve akıllar bununla korunur*".²⁷ Bazı alimler ise şöyle demişlerdir: "*Sözün güzelliklerinden birisi de, birbiriyle ilişkili parçalardan oluşmasıdır ki böylelikle söz dağınık olmaktan kurtulur. Pek çok faydası olmasına rağmen bu ilim çeşidini birçok müfessir ihmal etmiştir*." Suyûtî de: "*Münasebet ilmi, çok şerefli bir ilimdir. Fakat zor-*

26 Hüd, 11/1.

27 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 36.

luğundan dolayı buna pek az müfessir ilgi göstermiştir"²⁸ demektedir. Fakat biz, birçok müfessirin bu ilmi ihmal ettiği fikrini kabul etmiyoruz. Evet onlardan çoğu, her yerde bu münasebetlerden söz etmezler. Bu da sözü uzatmak içindir. Özellikle müçtehit müfessirler, bu ilmin hakemliğine başvurmanın kaçınılmaz olduğu birçok yerde ona ilgi duyup müracaat etmişlerdir. Bu durum, -rivayet tefsircilerinden olmasına rağmen- mesela; ilk müfessirlerden İmam Taberî ile sonrakilerden İsmâil b. Kesir el-Kureşî ed-Dımaşkî gibi iki müfessirde bile açıkça görülmektedir.

Evet, genişliği, son derece ayrıntılı noktalara sahip oluşu ve hazır bir metodunun olmayışı gibi nedenlerden dolayı, özellikle ilk asırlarda bu ilimde uzmanlaşmış çok az insan bulunmaktadır. Fahrüddîn er-Râzî tefsirinde diyor ki: "Kur'ân'ın inceliklerinin ekserisi; içerisindeki irtibatlarla ve tertibine serpiştirilmiştir."²⁹ Bu söylediğimiz şey, Suyûtî ile Zerkeşî'nin de şu sözleri ile kasdettikleri şeydir: "Bu ilim çeşidi ile ilgilenen pek az müfessir vardır. En çok ilgilenenlerden birisi İmam Fahrüddîn er-Râzî'dir."³⁰ Münasebet ilminin üstünlüğünden dolayı, tefsirde sivrilmiş müfessirlerden başkası bu ilimde temayüz etmemiştir. Hatta müfessirler, münasebet ilmindeki hatalarından dolayı diğer alimlere göre daha çok saldırılara uğramışlardır. Şeyh Ebû'l-Hasen eş-Şehrâbânî şöyle demektedir: "Daha önce başkasından duymadığımız münasebet ilmini Bağdat'ta ilk ortaya çıkaran İmam Ebû Bekr en-Neysâbüri'dir. Bu zat, din ve edebiyat alanında çok geniş birikime sahipti ve kendisine bir ayet okununca kürsü üzerinde hemen şöyle derdi: Bu ayet niçin şu ayetin yanına gelmiş ve bu sürenin şu süre yanında yer almasının hikmeti nedir? Ayrıca en-Neysâbüri, münasebet ilmini bilmeyen Bağdat'taki diğer alimleri de eleştirip onları hatalı görürdü."³¹

Kâdı Ebû Bekr b. el-Arabî, *Sirâcü'l-Mürîdîn*'de şöyle demektedir: "Kur'ân ayetleri birbiriyle o derece irtibatlıdır ki adeta; manaları uyumlu ve yapıları düzenli tek bir söz gibidir. İşte bu özellik (münasebet ilmi) çok büyük bir ilimdir. Bu ilimle, sadece Bakara sûresini bu yönden inceleyen bir alim ilgilenmiş ve sonra da bu konuda Allâh, bizim ufkumuzu da açmıştır. Artık bu ilimle uğraşan kimse kalmayınca ve halkın da bu hususta bilgisizce konuştuğunu görünce sonuçta bu ilmin kapısını kapattık ve Allâh ile aramıza koyup O'na geri havale ettik."³²

28 Suyûtî, *el-İtkân*, III, 322.

29 A.g.e'ler.

30 A.g.e.'ler, aynı yerler.

31 Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 36.

32 Zerkeşî a.g.e. ; Bikâi, *Nazmu'd-Dürer*, I, 7.

Fahrüddin er-Râzî, Bakara sûresi hakkında şunları söylemektedir: “*Bu sûrenin nüktelerini ve tertibindeki eşsiz özellikleri düşünen kimse; Kur’ân’ın, lafızlarındaki fesâhati ve manalarındaki yüce şerefi, ayrıca tertib ve ayetlerdeki düzen açısından da bir mucize olduğunu anlar. Nitekim “Kur’ân, üslûbu sebebiyle bir mucizedir” diyenler de bunları kasdetmişlerdir.*”³³ Şimdi Münasebet ilminin önemine bir de bu ilmin faydalarını ilave ediyoruz. Bu faydaların en önemlilerini şöylece zikredebiliriz:

Münasebet İlminin Faydaları

Şüphesiz ki münasebet ilminin faydaları; *nass’ın* manasının güzelliği veya parlaklığı yahut da bu manaların birbiriyle olan uyum, ahenk ve alakası ile ilgili faydalardır. Bunlar, Kur’ân’daki mucizevî belâğatın sırlarını ortaya çıkarır. Münasebet ilmi, *Konulu Tefsir* ile *Tahlili Tefsir*’de de önemli bir esastır. Münasebet ilminin faydaları şunlardır:

1) Sözdaki İrtibatı Ortaya Çıkarıp Açıklamak.

Münasebet ilmi, “sözün parçalarını birbirine yaklaştırıp adeta onları kucaklatır ve aralarındaki bağı daha da güçlendirir. Böylece bu yaklaşma ve uyum halini; parçaları birbirine tam uyumuş, son derece sağlam bir bina şekline dönüştürür.” Şüphesiz ki, bölük-pörçük olmaması için sözün, birbiriyle bağlantılı olması onun güzelliğindedir.

2) Bir Sûrenin Önceki Sûre ile veya Âyetlerin Önceki Âyetlerle Münasebetini Açıklamak: Bu, Kur’ân tefsirinde önemli bir adımdır. Bu adım, bir sûre veya ayetin hedef ve maksadını aydınlatır ki; bu da bize, sûre veya ayetler hakkında fikir verir.

3) İncelenen Âyetlerin veya Sûrenin, Kendilerinden Öncekilerle İlişkisini Bilmek; Bazı Görüşleri Diğerlerine Tercih Etmeye Yardımcı Olur. Çünkü fikirler kuvvette eşit olduğu zaman; bir sözün, diğerleriyle uyumlu (irtibatlı) oluşu, onu tercih etmeye daha layık kılar. Bu ise rivayet tefsirleri dahil bütün tefsir kaynaklarında malum ve açık bir husustur.

4) Bu İlim, Kur’ân Tefsirindeki Problemleri Çözmeye Yardımcı Olmaktadır. Bu konuda el-Bikâî *Nazmu’d-Dürer*’inde şöyle demektedir:³⁴ “Kuşkusuz, bu ilme kapalı olan müfessirlerin ne yapacaklarını şaşırtdıkları bazı ayetlerin manalarında, bu ilim sayesinde doğruya ulaşılabilir. Şu ayetler, bu tür ayetler-

33 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VII, 138.

34 Bikâî, *Nazmu’d-Dürer*, I, 12.

dendir: “Yoksa Ya'kub'a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz? O zaman (Ya'kub) oğullarına: Benden sonra kime kulluk edeceksiniz? demişti. Onlar: Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allâh'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuşuzdur, dediler.”³⁵

“Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allâh yolunda cihad edenler bir olmaz. Allâh, malları ve canları ile cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allâh hepsine de güzellik (cennet) vadetmiştir; ama mücahidleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır. Kendinden dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir. Allâh çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”³⁶

5) Münasebet İlimi, Kur'an'ın İcâzına Olan İnanıcı İyice Yerleştirip Kökleştirir. Çünkü bu ilim; Kur'an'ın icâzını inceleyen hayrete düşürüp ve hayran bırakan inceliklerini ve sırlarını ortaya çıkarır. Nitekim Râzî konuyla ilgili daha önce şunu söylemişti: “Kur'an nûktelerinin çoğu, ondaki münasebetlere ve tertibine serpiştirilmiştir.” Bu konuda el-Bikâî de şunları söylemektedir: “Bu ilim, mananın muktezâyî hâle uygunluğunu gerçekleştirmeye yarayan Belâğat'ın sırrıdır. Bu ilimde iyi bir mana çıkarmak, bir sûreden murad olunan mananın bilinmesine bağlıdır ve bu ise, o sûrenin cümlelerindeki maksadı bilmek anlamına gelir. Bu sebeple münasebet ilmi, son derece önemli bir ilimdir ve ayrıca Beyân ilmi, Nahv için ne anlam ifade ediyorsa; bu ilim de, tefsir için onu ifade etmektedir.”³⁷

Bikâî konuyu detaylandırmak için şunları da ilave etmektedir: “Bu ilimle, kalpteki iman sağlamlaşır ve öze iyice yerleşir. Bu da icâzın iki yolunu gösterir: **Birincisi**; bulunduğu hal üzere olan her cümleyi terkibe göre düzenlemek. **İkincisi** ise cümleleri, tertibe akarak benzerleriyle düzenlemektir. Bunların birincisine daha çabuk ulaşılır ve daha kolay netice alınır. Zira; zeki veya ahmak olsun Kur'an'ı işiten herkes, onun manalarından etkilenir ve duyduğu anda kendisinde, içini ferahlatan bir ürperti ve genişleme ile birlikte bir korku da meydana gelir. Bu haleti ruhiye, başka bir metni duyunca meydana gelmez. Kur'an'ı dinleyen kişi, ifadelerindeki incelikleri anlamada mesafe aldıkça icâzın büyüklüğü onda o denli büyür. Bu hal içinde olan kişinin aklı, her cümleyi öncesiyle ve sonrasıyla düşündüğü zaman, durum kendisine son derece kapalı gelir ve cümlelerin yekdiğerinde çok uzak maksatlar ve hedefler içerdiğini görür. Sonuçta da bu cümlelerin tamamen ayrı olduklarını zanneder ve kendisini, hemen Kur'an'ı ilk duyduğu anda saran fe-

35 Bakara, 2/133.

36 Nisâ, 4/95-96.

37 Bikâî, a.g.e., I, 6.

rahlıkla sarsıntıdan kat kat fazla ızdırap ve sıkıntı sarar. Hatta belki bu durum onu şüpheye sokar ve imanını bile sarsar.³⁸ Bu kişi; Kur'an'ın her türlü noksanlıktan münezze bir Zat'ın kelamı olduğundan dolayı en güzel lafız, mana ve en sağlam örgüsünün zirvesinde olduğuna güvendiğini, bu noktalarda kendi acizliğini ortaya çıkarmasını ve düşünme nimetiyle kendine bir çıkış yolu vermesini Yüce Allâh'tan isterse ve bu yolda devam ederse sonuçta kendisine, bir kapı açılır ve bu kapının ardından o sırların parıltıları görünür. Daha sonra kendisinden fikirler coşmaya başlar, şaşkınlık ve hayret içinde Allâh'a şükreder, bunun azameti karşısında kalbi pervane olur; neticede de imanı şüpheden uzaklaşarak sağlamlaşır ve artık görür ki Kur'an'daki mevcut tertipten maksat; kadri yüce, makamı yüksek, örgüsü eşsiz ve çok mukaddes nitelikteki manalardır."³⁹

6) Bir Sürenin Asıl Maksadını ve Kur'an'ın Genel Etrafındaki Dönen Mana Eksenini Keşfetmek. Münasebet ilmi ile ortaya çıkan bu durum, aynı zamanda yeni bir tefsir çeşidi olan *Konulu Tefsire* de bir temel ve altyapı oluşturmuştur. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Kur'an'daki bir sürenin konulu olarak yapılan tefsiri, Konulu Tefsir çeşidinin iki kısmından birini oluşturur ve buna da ancak münasebet ilmi ile ulaşılabilir. Konulu Tefsirin bu çeşidinde ilk önce sürenin ana hedefini ve ayetlerin anlam alanlarını belirleriz. Böylece sürenin diğer bölümlerinin de iştirak ettiği toplu genel manayı araştırmış oluyoruz. Sonuçta ise bu genel mana, o sürenin esas merkezi olmuş oluyor. Aynı şekilde bir sûreyi bazı paragraflara ayırıp, bunların birbirleriyle olan ilişkilerini araştırırız. Daha sonra ise bu paragrafların genel manasını arzederiz ve bu genel manayı da, başından sonuna kadar o süredeki bütün ayetlerin tefsirlerini birbirine bağlayan unsurlarla ilişkilendiririz. Bu işlemi ise, o sürenin konulu bir tefsirini hazırlamak için yaparız. Ayrıca görüyoruz ki münasebet ilmi, Konulu Tefsir'in de bir temelidir. Çünkü bu, ayetlerin anlaşılmasını kolaylaştırır ve görüşler arasında tercih imkanı sağlar. Bir sürenin konulu tefsirinde en önemli nokta, paragraflar arası münasebettir. Öyleyse Konulu Tefsir, hiçbir şekilde münasebet ilminden müstağni kalmaz.

Münasebet İlminin Tarihi ve Bu İlim Dalına Dair Yazılan Eserler

Daha önce de gördük ki İmam Ebû Bekr en-Neysâbüri (ö.324/936), öğrencisi Ebu'l-Hasen eş-Şehrâbânî'nin ifadesine göre Bağdat'ta münasebet ilmini ilk ortaya koyan kişidir. Ancak biz, Neysâbüri'den önce bu ilmi ortaya

38 Bikâî, *a.g.e.*, I, 10-12.

39 Belki Şevkânî'nin korkarak söylediği şeylerin sebebi bu cümleler olabilir. Sanki Şevkânî kendini ikna edecek ifadeleri, bu sözlerin devamında bulamamış gibidir.

çıkararak birini görüyoruz ki, o da İmam Cafer et-Taberî (ö.310/922)'dir. O, tefsirinde bu ilme dair küçük fakat önemli şeyler kaydetmiştir. İşte bu bilgilere göre münasebet ilminin tarihi seyrini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1) Münasebet ilmine dair ilk bilgi kıvrıntıları, selef alimlerinin dillerinde do-laşanlardır. Onlar bu ilme Kur'an tefsiri ile ilgili özellikle yaptıkları içtihatlar ve konuşmalarda temas etmişlerdir. [Münasebet ilmi ile çözülmeye çalışılan ayetlere] boşanma ile ilgili şu ayetleri örnek olarak verebiliriz: *“Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabbiniz Allâh'tan korkun. Apaçık bir hayasızlık yapmaları hali bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allâh'ın sınırlarıdır. Kim Allâh'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allâh, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir.”*⁴⁰ Ayetin zahiri, ric'i veya diğer talak çeşitlerini içine almaktadır. Başta Ömer b. Hattab (r.a.) olmak üzere bir grup Sahabe, bu manayı kabul etmişlerdir. Bu konuda Fâtıma b. Kays ve Sahabe'den bazıları muhalefet etmişler ve şöyle demişlerdir: *Ayet, ric'i olmayan talak hükmünü ifade eder, bunun delili de ayet-teki “Bilemezsin, olur ki Allâh, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir.”* kısmıdır. Fâtıma b. Kays demiş ki: Bunun anlamı; üç talaktan sonra meydana gelen durumdur.⁴¹

2) Dirâyet tefsircileri, tefsire dair hacimli eserler yazdıklarında, kitaplarına münasebet ilmiyle ilgili bir takım tespitleri de almışlardır. Bunu özellikle konu ile ilgili farklı görüşlerden birini tercih durumunda yapmışlardır. İçerisinde münasebet nokteleri bulunan ve bize kadar ulaşan ilk tefsir, İmam Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *“Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an”*ıdır. Bundan sonra Ebû Bekr en-Neysâbüri gelir. O, bu konuyla ilgilenmiş ve cami derslerinde bu ilimle ilgili açıklamalar yapmıştır. Neysâbüri'den sonra ise Keşşâf tefsiriyle Zemahşerî (ö.538/1143) gelmektedir. O, bu konuyla Kur'an'ın belâğat zenginliğini ortaya çıkararak ilgilenmiştir. Tefsirinde münasebet ilmine dair ya öncekilerden bazı tespitler veya az da olsa kendi tespitlerini görmekteyiz. Yalnız, tefsirinde münasebete değinmediği yerler de çoktur. Bunun sebebi ise, öncekilerden bu ilme dair az bilgi gelmiş ve kendisinin de kitabını kısa tutmak istemiş olması olabilir. Ve nihayet imam Fahrüddîn er-Râzî (ö.606/1209) geldi ve o muazzam eseri *Mefâtihu'l-Ğayb*'ı yazdı. er-Râzî, eserine çeşitli ilim dallarını dercetmiş, dolayısıyla münasebet ilmiyle de ilgilenmiştir. Hatta kendisinden “bu ilim dalı ile en çok ilgilenen şahıs” şeklinde bahse-

40 Talâk, 65/1.

41 Müslim, Kitâbu't-Talâk, IV, 197; Ebû Davud, II, 288. Bu hadisin aslı müttefekun aleyhtir. Bkz. Buhârî, Bâbu Kısâti Fâtıma b. Kays, VII, 57-58.

dilmiştir. Biz de onun “bu ilimle en çok ilgilenen hatta bu ilim dalının alanını daha da genişleten” şahıs olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü o, ele aldığı konunun bir tek yöne yetinmez, çoğunlukla bir ayetin önceki ayetle, bir sürenin önceki süreyle aralarındaki ilişkini de ortaya koymaya çalışır. Böylece Râzî, münasebet ilmine geniş bir kapı açmış, etkisi de kendisinden sonraki tefsirlerde [açıkça] görülmüştür. Mesela; Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344), Beydâvî'ye (ö.685/1286) yaptığı haşiyesinde Şihâbu'l- Hafâci (ö.741/1340) ve daha sonra *Rûhu'l- Meânî*siyle el- Âlûsi (ö.1270/1854) bunlardandır.

3) Münasebet ilmine dair telif edilen müstakil eserler son dönemlerde yazılmıştır. Bu konuda bize kadar ulaşan ilk kitap Ebû Câ'fer b. ez-Zübeyr'in *el-Burhân fi Münâsebeti Tertîbi Süveri'l-Kur'ân* adlı çalışmasıdır. Bundan sonra ise Burhâneddîn el-Bikâi gelmektedir. O, münasebet ilmine dair hacimli bir kitap kaleme almış ve bu kitabında Kur'an'ın tamamını münasebet yönünden tefsir etmiştir. *Nazmü'd-Düer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver* adını verdiği bu hacimli eseri, kendisinden sonrakilerin başvurduğu bir kaynak olmuş ve Hindistan'da 22 cilt şeklinde basılmıştır. Suyûtî de konuyla ilgili şunları söylemektedir: “*Kur'ân'ın esrarına dair yazdığım kitabım, bu ilmi de içermekte, ayetler ve sûreler arası ilişkileri içine almaktadır. Ayrıca bu kitap, Kur'ân'daki icâz yönleriyle belâğat üsluplarını da ihtiva etmektedir. Bu eserde, sûrelerin münasebetlerine dair bilgileri özel bir cüz içinde özetledim ve ona Tenâsükü'd-Düer fi Tenâsübi's-Süver adını verdim.*” Ayrıca Suyûtî, sûrelerin başlarıyla sonlarının ilişkisine dair *Merâsidü'l-Matâli' fi Tenâsübi'l-Makâti' ve'l-Metâli'* isimli bir kitap da yazmıştır.

Çağımızda ise Dr. Muhammed Mahmûd Hicâzî, münasebet ilminin derin bir çeşidi olan **Kur'an'da Konu Birliği**'ne ilgi duymuş ve *el-Vahdetü'l-Mevdü-iyye fi'l-Kur'ân* isimli bir kitap yazmıştır. Sahasında ilk çalışmalardan biri olan bu kitap, güzel bir eser olup eski alimlerin “Kur'an, tek bir konudur” iddialarını ispatlamaktadır. Bu eser, yazılan bazı tefsir kitaplarından sûrelerin münasebetiyle ilgili bilgileri, ittifak edilen görüşleri eleştiriye tabi tutmadan toplamış ve bu ilimde derinlemesine bir incelemeye de özen göstermemiştir. Hulasa; edebiyatı bilenlere kendi çağlarının diliyle sesleniyor ve onları, münasebet ilmini araştırmaya davet ediyoruz. Biz de bu yöndeki bazı araştırmalara danışmanlık yapıyoruz.

Rivayet Tefsircilerine Göre Münasebet İlmi

Gerek rivayet ve gerekse dirayet olsun eski-yeni tefsir kaynaklarına baktığımızda görüyoruz ki, bu kaynakların hemen hepsi münasebet ilmi ile ilgi-

lenmiştir. Hatta bazı görüşlerin tercihi noktasında bu ilmin hakemliğine başvurmuşlardır. Ancak tefsirler, bu konuyu fazla inceleme ve ilgilenme noktasında birbirinden farklıdır. Bu tefsirlerden kimisi iki sûre arasındaki münasebeti veya bir sûrenin iki paragrafı arasındaki münasebeti çok fazla incelemiştir; kimisi de çok az ve ara-sıra ilgilenmiştir.

Birinci yol, geniş dirayet tefsirlerinin takip ettikleri yol olup bunlar; Râzî'nin *Mefâtihu'l- Ğayb*'i, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Bahru'l-Muhîti* ve Âlûsî'nin *Rûhu'l-Maânî*'si gibi daha çok Kur'ân üslubunu inceleyen eserlerdir. İkinci yol ise, daha çok müelliflerinin kendi görüşlerini ortaya koymaya çalıştıkları Rivayet Tefsiri yoludur. Mesela; Taberî ve İbn Kesir gibi. Bu yolu aynı zamanda Zemahşerî'nin *Keşşâfı* ve Nesefî'nin *Medâriku't-Tenzîl*'i gibi muhtasar rey tefsirleri de takip etmiştir. Münasebet ilmiyle ilgilenen rivayet tefsirlerinden birkaç örnek verelim: “*Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde (halleri ne olur) diye korkacak olanlar (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler; Allâh'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.*”⁴²

Süddî, Katâde ve bu ikisi dışındakilerden gelen görüşe göre bu ayet, “ölüm anı yaklaşmış kimsenin kendi malından bir şeyler infak etmeyi emretmemesi hakkındadır. Yani ayet şunu diyor: Geride bakıma muhtaç çocuğu olan biriniz, acaba onları malsız mülksüz bırakmayı hiç ister mi? O halde (ölüm döşegindeki) bu hastaya, kendi nefsiniz ve çocuklarınız için hoş görmediğiniz şeyleri emretmeniz hiç uygun değildir.” Taberî bir önceki “*Miras taksim edilirken...*” ayetine dayanarak bu yorumu tercih etmiş ve ayetteki *kısmeti*, “vasiyet” olarak tefsir etmiştir. Daha sonra ikinci olarak da, bir önceki ayete dayanarak vasiyet olarak yorumlamış ve şöyle demiştir: Burada “*....(yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler*” ayetinin, Allâh'ın, kullarını vasiyetle ilgili söyledikleri şeylerle eğitmek için gelmiş olması gerekir. Çünkü bu, vasiyet hükmü hakkında bir önceki ayetin hemen arkasından gelmiştir.” Bu konuda İbn Abbâs'ın da şöyle dediği vârittir: İbn Abbâs ayeti, “yetimleri korumaya bir teşviktir” şeklinde yorumlamıştır. Ayet, yetimlerin velilerine; kendilerinin de öldükten sonra fakirlik veya kaybolup gitme gibi korkulan şeylere maruz kalacak bakıma muhtaç evlatları olsa acaba ne yaparlardı?, hatırlatmasını yapmaktadır. Böylece, sorumluluğu altında yetim bulunan kimseler bundan ibret alsınlar!⁴³

Ayetin bu tefsirinin kabul edilmesinin sebebi, kendinden önceki ve sonraki ayetlerle olan güçlü ilişkisidir. İbn Kesir, tefsirinde şöyle demektedir: “Bu,

42 Nisâ, 4/9.

43 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 194.

yetim malını haksız yere yeme konusundaki tehdidi ihtiva eden ve hemen sonraki ayetin de desteklediği güzel bir sözdür."⁴⁴ İbn Kesir bununla şu ayeti kasdetmiştir: "*Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıknmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.*"⁴⁵

İşte görüyoruz ki, ilk müfessirlerden Taberî ve sonrakilerden de İbn Kesir gibi iki rivayet tefsircisi, münasebet ilmine itimat etmişler ve müfessirlerin görüşleri arasında tercihte, münasebeti bir delil olarak saymışlardır. Bu konuda bize delil olarak bu iki müfessir yeter. Hatta münasebet ilmine bu kadar karşı olan] Şevkânî'nin bizzat kendisi de tefsirinin birçok yerinde, ayetler arasındaki münasebetlere temas etmiştir. [Karşı olmasına rağmen münasebete başvurması] konu ile ilgili kanaatlerini bilenleri şaşırtmaktadır. Onun özellikle de bu konuya temas ettiği yerler, birbirine yakın olan yerlerdir. İşte bunlara birkaç örnek:

"Öyle ise siz beni (ibadetle) anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakin bana nankörlük etmeyin! Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allâh'tan yardım isteyin. Çünkü Allâh muhakkak sabredenlerle beraberdir."⁴⁶ Şevkânî ikinci ayet hakkında, birincisiyle arasındaki ilişkiyi açıklayarak şunları söylemektedir: "Allâh Taâlâ kullarını; kendisini zikretmeye ve O'na şükretmeye çağırmayı bitirince, hemen akabinde onları sabır ve namaz ile yardım istemeye yönlendirmiştir. Çünkü Allâh'ı zikirle şükürü birleştiren kimse, Allâh'ın kendisine emrettiği vazifede namaz ve sabır ile yardım ister, karşılaştığı zorlukları aşar, doğruya ulaşır ve hayra muvaffak olur."⁴⁷ Şevkânî, "*İlâhınız bir tek Allâh'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, rahmândır, rahîmdir. Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allâh'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yer yüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Al-lâh'ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok deliller vardır.*"⁴⁸ ayetleri arasındaki münasebet hakkında da şunları söylemektedir: "Allâh Taâlâ, "*İlâhınız bir tek Allâh'tır...*" sözünü tevhide zikredince hemen akabinde, bunun delilini göstermiştir ki bunlar da, hikmet sahibi bir sanatkarın en büyük sanatı olan işlerdir."⁴⁹

44 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim*, II, 194.

45 Nisâ, 4/10.

46 Bakara, 2/152-153.

47 Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, I, 183-184.

48 Bakara, 2/163-164.

49 Şevkânî, a.g.e., I, 188.

Bundan başka “*Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.*”⁵⁰ ayetinin önceki ayetlerle olan ilişkisini de şöyle ifade etmiştir: “Allâh Taâlâ insanların mümin, kafir ve münafik olarak üç gruba ayrıldığını söyledikten sonra, onlara tek bir millet yani İslâm üzere olmayı emretmiştir.”⁵¹ Münasebet ilmine açıktan ve şiddetle yaptığı hücumundan sonra bu ilim dalına müracaat etmesi, Şevkânî hakkında son derece hayret verici bir husustur. Belki o (bu karşıt tavrıyla); zorlama ile yapılan münasebetleri ve nahoş ilgiler kurma çabalarını tenkit etmeyi kasdetmiş olabilir. Buna “*Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi (bir zamanlar) cümle âleme üstün kılmış olduğumu hatırlayın.*”⁵² ayetinin izahında yaptığı açıklamalar delalet etmektedir. Şevkânî burada bazı münasebet yönlerini nakledip bunları uzun uzun eleştirmeye çalıştıktan sonra şöyle demektedir: “Bizim sana burada anlattığımız bu münasebetler, zorlamadan başka bir şey değildir. Bunu iyi düşün!”⁵³ Fakat aksine onun, “*Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özelliklerle hac için vakit ölçüleridir. İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin, Allâh'tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.*”⁵⁴ ayetinin iki parça arasında ilgi kurarak derin münasebetler araştırdığını da görüyoruz. Bu ayet hakkında diyor ki: “hilallerin ne olduğu sorusu” ve buna “onların, insanlara hac için zaman ölçüsü olduğu” cevabı arasında şöyle bir ilişki vardır: Ensâr, haccederken evlerine kapılarından girmiyorlardı. Ebû Ubeyde bunun bir darb-ı mesel olduğunu söylemiştir. O zaman mana şöyle olur: Cahillere bir şeyler sormanız iyilik (birr) değildir. Bilakis iyilik, takvadır ve o halde alimlere sorunuz!. Nitekim sen de şöyle dersin: “Bu işi, kendine has yoldan yaptım.” Başka bir görüşe göre evlere kapılarından girme, bir darb-ı meseldir. Bu da, kadınlara cima hususunda arkadan değil, önden yaklaşılması emridir. Daha başka manalar da zikredilmiştir.⁵⁵ Bu sözün bir zorlama olduğu ve ayetin her iki tarafı arasında güzel bir ilişki kurmaktan da uzak olduğu açıktır. Nitekim alimler daha önce bunu tenkit etmişlerdir. İbn Atıyye demiş ki: “el-Mehdevî ve Mekki'nin İbnü'l-Enbârî'den naklettiği: “Bu ayet, kadınlara cima konusunda bir darb-ı meseldir” yorumu, hakikatten uzak ve sözün akışımı bozan bir yorumdur.”⁵⁶

50 Bakara, 2/208.

51 Şevkânî, a.g.e. , I, 241. Fakat kendi tefsiri s. 236-237'deki sözünde “müminler”, s. 238'de de “münafıklar”dan başkası geçmemiştir.

52 Bakara, 2/122.

53 Şevkânî, a.g.e. , I, 159.

54 Bakara, 2/189.

55 Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, I, 218.

56 Şevkânî, a.g.e. , II, 138. (Katar baskısı).

Münasebet, Tefsirin en Başta Gelen Unsurlarındandır

Münasebet ilminin öneminden dolayı müfessirler; ayet ve sûrelerin tefsirini yaparken sözlerinin başında ayetler arasındaki münasebeti zikretmişlerdir. Bu konuyu Zerkeşî *Burhân*'ının girişinde etraflıca anlatmış ve şunları söylemiştir "Bir tefsire önce sebab-i nüzûlü zikrederek başlamak, müfessirlerin bir geleneği olmuş ve bazen konu; hangisinden başlamak daha uygundur, noktasına bile gelmiştir. Yani konuya, sebebin müsebbebe takdimi ile mi yoksa, münasebeti zikrederek mi başlamalı? Çünkü münasebet, sözün nazmını düzene koyar ve dolayısıyla nüzûlden önce gelir. Doğrusu ise; münasebet yönünü, sebab-i nüzûle bağlı olarak açıklamaktır. Mesela; "Allâh size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allâh size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allâh her şeyi işitici, her şeyi görücüdür."⁵⁷ ayetinde olduğu gibi. Burada sebab-i nüzûlün önce zikredilmesi gerekir. Zira bu; vasıtaların maksatlardan önce zikredilmesi kabilinden bir şeydir. Burada her ne kadar zorunluluk olmasa da en uygun olanı, münasebet yönünün önce zikredilmesidir."⁵⁸

Lafzın Umumiliği ve Münasebetin Hususiliği

Özel bir konuya, *âmm* (bir lafız) ilavesi (tezyîl) veya bir *âmm* (lafzın) illetini (sebebini) beyân etmek (ta'lil) suretiyle bir ilave (tezyîl) yapılması Kur'an'da çokça bulunmaktadır. Bu *ta'lil* veya *tezyîl* için getirilen *âmm* lafız ise, (anlatılan) mesele veya hükmün ya kabulü için, ya reddi için, ya da delil konumunda zikredilmiştir. Bu (üslub), içinde ayet fasılalarının bulunduğu cümlelerde daha çoktur. Şimdi Kur'an'daki bu ilave (tezyîl) ve ta'lilleri, münasebetin hususiliği anlamında mı yorumlayalım; yoksa lafzının delaletine göre yani "umûm" veya "mutlak" manada mı yorumlayalım?

Bunun fasılalardaki örneği şu ayettir: "Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız."⁵⁹ Burada "...sakınırsınız." lafzı mutlak olarak gelmiştir. Bu lafız, bütün emirleri yapmayı ve bütün nehiyleri de terketmeyi ihtiva eder. "Adam öldürmekten kaçınmak" da bu kabildendir ve cümle, ta'lil (sebebini beyân) için söylenmiştir. Dolayısıyla bu kelimeyi şimdi, "öldürmekten kaçınma" olarak mı yoksa Takvâ'nın umûmî manasıyla mı

57 Nisâ, 4/58.

58 Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 34. Ayrıca bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 198; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I, 278.

59 Bakara, 2/179.

mak caiz değildir. **Birincisi:** Böyle yapmak, açıklamayı vaktinden sonraya bırakmayı gerektirir. Bu ise caiz değildir. **İkincisi:** Bu işte, soru sormaktan imtina etmek vardır. Şöyle ki; sorudan kaçınmak; meseleyi karıştırıp anlamamak demektir ki böyle bir şey ise, şâri' hakkında caiz değildir.⁶² Münasebet, nüzûl sebebinden daha zayıftır ve delalet hususunda nüzûl sebebine erişemez. "Çünkü bazen münasebetle, söylenmeyen şeyler de kastedilebilir."⁶³

Sebebe Benzeyen Münasebet

Bütün bunlardan başka bir de, içerisinde münasebetin kuvvetli olduğu âmm nass'ın yanında hâss sebebe benzeyen bir çeşit daha vardır. Yani alimlerin⁶⁴ de zikrettikleri gibi bazen, bir takım ayetler özel sebepler üzere iner ve Kur'ân'daki tertipte de, kendisiyle ilişkisi olan âmm ayetlerle birlikte yerlerini alırlar. Bunun sebebi ise, "Kur'ân'ın nazmına, siyakının güzelliğine ve ayetlerin uyumuna (irtibatına) riayet etmektir. Böylece bu hâss ayet, âmm'in içerisinde kesin olarak bulunduğu için sebebe daha çok benzer. İmam Sübkî de *Cem'u'l-Cevâmî*'de bunu, mücerredin üstünde fakat sebebin de altında bulunan ortada bir mertebe olarak tercih etmiştir.⁶⁵ Örneği ise şu ayetlerdir: "*Ken-dilerine Kitap'tan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla (tanrılara) iman ediyorlar, sonra da kâfirler için: "Bunlar, Allâh'a iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar! Bunlar, Allâh'ın lânetlediği kimselerdir; Allâh'ın rahmetinden uzaklaştırdığı (lânetli) kimseye gerçek bir yardımcı bulamazsın.*"⁶⁶

Bu iki ayet Ka'b b. Eşref ve onun gibi Yahudi bilginler hakkında inmiştir. Bunlar Bedir'den sonra Kureyş'i, Rasûlullâh'ı (s.a.v.) öldürmeye ve O'ndan öç almaya teşvik etmek için Mekke'ye gelmişlerdi. Ka'b b. Eşref, Ebû Süfyân b. Harb'in evine gelmiş ve o da onu misafir etmişti. Diğerleri ise Kureyş'li evlere gittiler. Ebû Süfyân, Ka'b'a dedi ki: "Sen mukaddes kitabı okuyan ve bilen birisin. Biz ise ümmî (okuma-yazama bilmeyen) kişileriz ve biz mi doğru yoldayız yoksa Muhammed mi bilmiyoruz? Bu konuda ne dersin?" Ka'b şöyle cevap verdi: "Muhammed ve yandaşları sizin dininizden yüz çevirdiler." Ebû Süfyân ise kendilerinin bazı faziletlerinden bahsetti. Bunun üzerine Ka'b da şöyle dedi: "Allâh'a yemin olsun ki siz, Muhammed ve ashâb'ının bulunduğu yoldan daha doğru bir yoldasınız!!" Halbuki (gerçeği) bilmesine rağmen bunu

62 Zerkeşi, *Burhân*, I, 23.

63 Suyûti, *İtkân*, I, 87. Bu konuyu hocamız Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı kitabında (s. 163-165) incelemiştir.

64 Zerkeşi, *Burhân*, I, 25; Suyûti, *İtkân*, I, 87; Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 162-165.

65 Bunu Suyûti, *a.g.e.*, I, 87'de ondan nakletmiştir.

66 Nisâ, 4/51-52.

söyleyen Ka'b ve yanındaki Yahudiler şunları iyi biliyorlardı: Kitapları Tevrat'ta, ahir zamanda gönderilecek Arap ve ümmî peygamberin sıfatlarından bazı şeyler vardı. Ayrıca kendilerinden, bu peygambere inanmaları, onu tasdik etmeleri ve sıfatlarını gizlememeleri konusunda söz de alınmıştı. Çünkü bunlar, kendilerine verilen bir emanetti ve bunu yerine vermeleri, üzerlerine vazife idi. Neticede ise Ka'b b. Eşref ve onu destekleyenlerin o sözü, kendilerine verilen ve vakti gelince yerine teslim etmeleri emredilen bu emanete bir ihanettir. Allâh Taâlâ, bu ihanetleri sebebi ile onları kınadı ve va'dlerinden döndükleri için de lanetledi. Böylece onlar, ihanetlerinin karşılığında bu lanet ve acı azabı hak etmişlerdir.

Buradaki konu, özel emanetin edasıdır. Ki bu, ellerindeki Tevrat'ta devamlı yazılı olarak bulageldikleri Hz. Peygamberin sıfatlarını açıklamaktır. Nitekim onlar Rasûlullâh'ı, kendi oğullarını tanıdıkları gibi, hatta daha da iyi tanıyorlardı. Bu ayetten sonra ise, şu ayette âmm olarak emanetlerin edası emri gelmiştir: *"Kim iyi bir işe aracılık ederse onun da o işten bir nasibi olur. Kim kötü bir işe aracılık ederse onun da ondan bir payı olur. Allâh her şeyin karşılığını vericidir."*⁶⁷ Gerçekten buradaki münasebet gayet açık, alaka ise son derece sağlamdır ve ayrıca konular arası geçiş de gayet güzeldir. Çünkü emanet ayeti, bütün emanetler hakkında âmm'dır ve emanetle ilgili önceki ayet ise, özel emanet hakkında gelmiştir. Yani âmm, Mushafta hemen hâss'in arkasından gelmiş, nüzûl bakımından ise sonra gelmiştir. İşte bu münasebet, hâss'a delalet eden şeyin, âmm içine öncelikle dahil olmasını gerektirir. Bu aynen, bir olay nedeniyle inmiş lafzın içinde kati olarak bulunan ve dışarı çıkarmanın da icma ile caiz olmadığı bir sebep gibidir. İmam İbn Sübkî bu çeşit münasebeti, sebebin altında mücerredin ise üstünde bir yerde orta bir merteye saymıştır. Ancak sebebin altında olmasının nedeni; birincinin, ıstılah olarak ikincinin içerisinde bir sebep olmamasıdır. Mücerredin üstünde olması ise, hâss ile âmm arasında kuvvetli bir münasebetin bulunması ve birincinin ikinci içerisinde girmiş olmasıdır.

Bu söylediklerimize; "ikinci ayet, birinciden altı yıl sonra inmiştir" şeklinde cevap verilemez. Çünkü zaman, münasebette değil; ancak nüzûl sebebinde şart koşulur. Zira bundan maksat; ayetin, kendisine uygun bir yere konulmasıdır. Zira ayetler, sebeplere göre iniyor ve Rasûlullâh da (s.a.v.) onları, Allâh'ın bildirdiği yerlere konulmasını emrediyordu.⁶⁸ Hocamız Şeyh Mu-

67 Nisâ, 4/58.

68 Suyûtî, *İtkân*, I, 87-88; Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 163-165. Ebû Şehbe bu bilgiyi, *İtkân*'a dayanarak ve ifadeyi düzelterek vermiştir. Biz de burada ona dayandık. Ancak konunun aslı Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 25-32'dedir.

hammed Ebû Şehbe şöyle demişti: “İbn Sübkî'nin söylediği ve Suyûtî'nin de *İtkân*'da ondan naklettiği bu söz, tam yerinde ve güzel bir sözdür. Ayetler arasındaki bu eşsiz münasebete İmam Kurtubî de tefsirinde dikkat çekmiş ve şöyle demiştir: “Geçen ayetteki nazımın şekli şöyledir: Allâh Teâlâ burada; Ehl-i Kitab'ın, Rasûlullâh'ın (s.a.v.) sıfatını gizlediklerini ve ayrıca müşriklerin doğru yolda olduğunu söylediklerini haber vermiştir ve bu da onların bir ihaneti olmuştur. Böylece bu olay, bütün emanetlerden söz etmeye sebep olmuştur.”⁶⁹

Nitece olarak bu çalışmadan anlıyoruz ki Kur'an'daki münasebet ilmi, gerçekten çok büyük bir ilimdir. Bunun ilmi değerine Allâh Teâlâ'nın, kendi kitabını hikmet ve mevsukiyetle vafsetmesi delalet eder. Aynı şekilde buna, Kur'an'ın üslub ve beyanındaki i'câz'ı da işaret etmektedir. Nitekim bu ilme itiraz edenlerin delillerinin güçlü olmaması, hatta kendileriyle çeliştikleri ortaya çıkmıştır. Çünkü bunlar, bu ilmi inceleyenlere itiraz etmelerine rağmen, bir anda kendilerini Kur'an'ın münasebetlerini araştırmakta bulmuşlardır. Bu ilmin yüceliğine delalet edenlerden birisi de; Kur'an nazımının tabiatının, kendisini inceleyene bu yüce özelliğini de araştırmayı farz kılmasıdır. Nitekim daha önce bu ilmin, Kur'an'ın yorumlanmasındaki önemine, onu güzel anlamada bu ilmin yardımına, hatta çeşitli görüşler arasında tercih yapmadaki ehemmiyetine dikkat çekmiştik. Ayrıca bu ilim, sahasına girmesi beklenmeyen ve hatta tahmin bile edilemeyen rivayet tefsircilerinin bile yanında önem kazanmıştır. Münasebet ilmi, bırakın tefsirdeki hikmetler olarak görülmeyi; günümüzde çok önemli bir mevkiye sahip **Konulu Tefsir**'e bile bir asıl ve temel olarak kabul edilmiştir. Bundan başka, münasebet ilmi; **Metodik ve Tahlîlî Tefsir**'in de kaynağı olmuştur. Zira ayet veya sürenin tefsirine bununla başlanır ve nass'a ışık tutar. Ayrıca Kur'an'ı okuyanın ilmi derinliğini arttırır ve Allâh'ın yüce kitabını incelerken ona ufuklar açar.